

Ліна Чернявська,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: linaa2014@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7703-540X>

ПРАКТИКА ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДЛЯ РЕСУРСІВ WOMEN'S STUDIES У БІБЛІОТЕКАХ

У праці розглянуто питання доступу, використання, класифікації колекцій досліджень з Womens studies журнальних фондів німецьких бібліотек. Звертається увага на важливість використання саме наукових журналів з погляду актуальності та оперативності отримання інформації. Досліджується позитивна практика створення інформаційної платформи відкритого доступу open-access.net, яка забезпечує вільний і необмежений онлайн-доступ до наукової інформації в умовах, коли доступ до значної частини контенту академічних журналів є ускладненим і дорогим. Також вивчається досвід німецьких фахівців із використання в рамках платформи відкритого доступу баз даних, колекцій текстів та інформаційних пропозицій, які містять або перераховують електронні публікації.

Ключові слова: відкритий доступ, журнальний фонд, гендер, бібліотечні установи, інформаційно-комунікативна діяльність бібліотек, жіночі та гендерні дослідження.

Напрямок досліджень Womens studies є міждисциплінарною академічною галуззю, яка досліджує політику, історію і суспільство з погляду жінок. Гендерні дослідження також є міждисциплінарної галуззю, але вони містять ще расу, етнічну належність, клас, сексуальність і місце розташування в межах дослідження. Через свою міждисциплінарну природу матеріал «Жіночі дослідження» не зберігається як окрема колекція, а розміщується в різних підрозділах досліджуваних бібліотек. Сьогодні в епоху зростаючого наукового інтересу до проблем напряму Womens studies (іноді його називають гендерними або феміністськими дослідженнями) першорядного значення набуває впровадження цієї дисципліни в систему вищої освіти. Науковці, що займаються жіночими дослідженнями, часто лобіюють створення центрів для поширення інформації про жіночі дослідження, а також створюють спеціалізовані

бібліотеки. У бібліотечних фондах найбільшу цінність з погляду актуальності та оперативності отримання інформації для читачів і користувачів становлять наукові журнали. Згідно з дослідженнями, вони займають пріоритетне місце в інформаційному забезпеченні наукової творчості, на другому місці в цій ієрархії – монографії, на третьому – праці наукових конференцій. І хоча у фондах великих бібліотек нараховується, як правило, понад два десятки видів документів, бібліотечні практики і теоретики схильні розглядати як основу обслуговування читачів саме періодичні видання [1].

Оскільки доступ до контенту з академічних журналів може бути ускладненим і дорогим, для забезпечення вільного й необмеженого онлайн-доступу до наукової інформації була створена інформаційна платформа відкритого доступу (ВД) open-access.net. Вона задовольняє зростаючі потреби в інформації: збирає, об'єднує цю інформацію і обробляє її для різних цільових груп. У результаті користувач бібліотеки отримує безкоштовний, швидкий, постійний, повнотекстовий доступ до наукових і навчальних матеріалів без будь-яких обмежень.

Концепцію ВД, перспективи розвитку цифрових бібліотек із застосуванням принципу ВД розглядали П. Субер (P. Suber), Й. Шепфель, Е. Прост (J. Schöpfel, H. Prost), М. Шварц (M. Schwartz), С. Харнад (S. Harnad) та ін.

Ініціатива ВД підтримана в багатьох країнах на рівні державного законодавства та відповідних рішень наукових громад. Українська науково-освітня спільнота також долучилася до цього процесу. Висвітленню різних аспектів впровадження практики ВД у бібліотечну діяльність, тенденцій розвитку та ролі й місця в системі наукової та освітньої сфери присвячено праці Т. Ярошенко, С. Костишина, Н. Веретеннікової, О. Бруй, Г. Онисько, О. Шкодзінського.

Бібліотекарі є одними з найзацікавленіших прихильників відкритого доступу, тому що така платформа дає змогу прибрати цінові та правові бар'єри, що підривають зусилля бібліотек у їх роботі з надання доступу до журнальної літератури.

Відкритий доступ – це безкоштовна доступність у загальнодоступному Інтернеті, що дозволяє будь-яким користувачам читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, шукати або посилатись на повні тексти цих статей, сканувати їх для індексації, передавати їх як дані в програмне забезпечення або використовувати їх у будь-яких інших законних цілях, без фінансових, юридичних чи технічних бар'єрів, крім тих, які невіддільні від отримання доступу до самого Інтернету.

Єдиним обмеженням на відтворення і поширення, а також єдиною роллю авторського права в цій галузі є надання авторам контролю над цілісністю їх роботи й правом на належне визнання та цитування [2].

Отже, метою цієї статті є висвітлення застосування в дослідженнях з Womens studies принципів ВД при роботі з колекціями журнальних фондів на прикладі німецьких бібліотек.

Платформа open-access.net надає вичерпну інформацію по темі і дає практичні поради щодо її реалізації. Open-access.net розроблена в Німеччині спільно Вільним університетом Берліна та університетами Геттінгена, Констанца й Білефельда. Вперше вона почала роботу в Інтернеті у 2007 р. Цільові групи платформи включають всі відповідні зацікавлені сторони наукового сектору. Це – окремі науковці, керівники університетів та науково-дослідних установ, постачальники інфраструктурних послуг, серед них бібліотеки й центри обробки даних, а також установи, які фінансують наукові проекти, політичні діячі.

Open-access.net надає простий універсальний доступ до вичерпної інформації про ВД. Платформа охоплює аспекти, які містять концепції ВД, правові, організаційні та технічні рамки, конкретний досвід впровадження, ініціативи, послуги, постачальників послуг. Орієнтування на цільову групу й дисциплінарне представлення контенту дає змогу користувачам швидко й ефективно отримувати доступ до відповідних тем. Крім того, платформа пропонує практичні поради щодо ВД.

У співпраці з партнерами Австрії (Віденський університет) і Швейцарії (Цюріхський університет) в платформу були включені вебсторінки для цих двох країн, особливо в розділі «Правові питання».

За фінансової підтримки міністерства науки, досліджень і мистецтв (MWK) штату Баден-Вюртемберг платформа пройшла повний технічний і капітальний ремонт у 2015 р. Контент доступний німецькою та англійською мовами.

Відкритий доступ у гендерних дослідженнях

Враховуючи, що в цій науковій сфері проводяться як дисциплінарні, так і міждисциплінарні роботи, гендерні дослідження не мають єдиної практики публікації. Домінуючі моделі публікації – ті, які переважають у відповідних дисциплінах. Міждисциплінарні видавничі центри, що надаються деякими видавцями у формі журналів або серій книг, характеризуються в основному традиційними угодами соціальних і гуманітарних наук.

Отже, можливості, що надаються електронною публікацією, і особливо відкритим доступом, все ще мало використовуються в гендерних дослі-

дженнях. Зокрема є обмежена готовність приймати моделі для публікації журналів та монографій, які були розроблені й частково вкоренилися в інших наукових сферах. У галузі, яка певною мірою все ще бореться за наукове визнання, ця обмежена готовність зумовлена, серед іншого, ризиком експериментувати з новими моделями публікації і, отже, мати справу із застереженнями на додаткових рівнях.

У німецьких дослідженнях з *womens studies* мало публікацій у ВД. Це стосується, зокрема, журналів. Деякі часописи роблять доступ до окремих статей безкоштовними, а дехто з видавців робіт у галузі гендерних досліджень надає статті безкоштовно після періоду ембарго. Наприклад, видавництво Barbara Budrich Publishers надає безкоштовний доступ до статей у журналі «Гендер» через два роки після публікації.

Монографії у відкритому доступі (первинні публікації) – рідкісні, тож серії книг ВД з упором на гендерні дослідження невідомі. На міжнародному рівні більшість публікацій з гендерних досліджень публікуються великими комерційними видавництвами і, як правило, не є вільно доступними. Видавці все частіше пропонують авторам варіанти ВД без додаткової плати. Однак ці варіанти рідко використовуються гендерними дослідниками.

І все ж публікація ВД пропонує величезні можливості – особливо для гендерних досліджень. Результати гендерних досліджень все ще мають бар'єри прийому (через застереження до гендерних досліджень і через їхнє нечітке місце розташування). Завдяки більшій прозорості та прямому доступу до повних текстів, наданих ВД, відкриті публікації з гендерних досліджень можуть подолати ці бар'єри, вийти зі своєї нинішньої ніші і таким способом довести свою якість. До того ж підвищена видимість, імовірно, сприятиме посиленню тиску на авторів для створення якісних робіт.

Також є попит на ВД з боку гендерних дослідників. Через зміни в практиці фінансування щодо дозволів на публікацію, а також через дедалі ширше використання нових технічних можливостей зростає попит на альтернативні моделі й місця публікації.

Наприклад, проєкт *Geschlechterforschung und Open Access. Ein Publikationsmodell für ein inter- / transdisziplinäres Forschungsfeld* («Гендерні дослідження і відкритий доступ. Модель публікації для міждисциплінарної дослідницької галузі») провів дослідження у Вільному університеті в Берліні (1 травня 2011 р. – 15 листопада 2012 р.) й проаналізував можливості та проблеми публікації ВД у гендерних дослідженнях. Результати виявилися неоднозначними. З одного боку, існують усі технічні

і юридичні засоби для реалізації зразкової пропозиції ВД гарантованої якості. З іншого боку, можливості для незалежних, некомерційних рішень, які адаптовані до вимог невеликих наукових предметних сфер, скоротилися. Публікації ВД й робочі процеси електронних публікацій ставлять додаткові проблеми, наприклад, чіткий розподіл ролей, уточнення прав і адаптація до трансдисциплінарності і транснаціональних стандартів. Ці додаткові вимоги часто вважаються надмірними.

Журнали відкритого доступу

Як правило, більш відомі журнали в Німеччині з питань гендерних досліджень не можуть вільно використовуватися, – тобто, вони не є ні безкоштовними, ні платними (безоплатно ВД). Це стосується журналів *Feministische Studien* і *Frauen Kunst Wissenschaft* (обидва редагуються асоціаціями прихильників), а також *Femina politica*.

Журнали *Gender, Zeitschrift für Geschlecht, Kultur und Gesellschaft* і *FZG–Freiburger Zeitschrift für GeschlechterStudien* (обидва Budrich UniPress) надають свої публікації безкоштовно після дворічного періоду ембарго. *IFF OnZeit* і *Onlinejournal kultur & Geschlecht* – ці два журнали можна читати безкоштовно (хоча інформація щодо авторських прав і прав на використання дуже неясна). Оглядовий журнал *Querelles-Net* і періодичне видання *QJB (Querelles. Jahrbuch für Frauen- und Geschlechterforschung)* публікуються як справжні журнали ВД.

З міжнародної точки зору, більшість журналів з гендерних досліджень, які представлені в Бібліотеці електронних журналів (EZB) (під ключовим словом «стать», база даних нині налічує понад 170 журналів), можна читати і використовувати тільки обмежено. Під пошуковим терміном «стать» у «Каталозі журналів відкритого доступу» (DOAJ) нараховується близько 70 електронних журналів (за станом на липень 2018 р., з більшою або меншою спрямованістю на гендерні дослідження). Тільки в 29 з цих журналів статті публікуються на умовах ліцензії Creative Commons, і з них лише наступні 15 журналів використовують ліцензію Creative Commons Attribution, CC BY 3.0:

- «Документи зв'язку. Медіа грамотність і гендерні дослідження»;
- «Огляд культурології»;
- «Géneros: міждисциплінарний журнал гендерних досліджень»;
- «Глобальна акція в галузі охорони здоров'я»;
- «Огляд історії випускників»;
- «Історія жінок в Америці»;
- *International Journal of Gender, Science and Technology* («Міжнародний журнал гендеру, науки і технології»);

- «Міжнародний журнал соціологічних досліджень»;
- журнал «Етнобіологія і етномедицина»;
- Jurnal Komunitas;
- QJB: Querelles. Jahrbuch für Frauen- und Geschlechterforschung;
- «Релігія і стать»;
- «Репродуктивне здоров'я»;
- Revista Latino-Americana de Geografia e Gênero.

Дисциплінарні репозиторії

Ті ж труднощі, з якими стикається дисциплінарна класифікація гендерних досліджень, стосуються місць публікації і самоархівування. Сьогодні немає репозиторіїв ВД, спеціально присвячених гендерним дослідженням. Навіть коли якість метаданих добра, завжди необхідні різні стратегії пошуку з різними місцями зберігання, ключовими словами і дисциплінами. Дисциплінарні репозиторії із сусідніх дисциплін часто роблять доступними тексти з гендерних досліджень, наприклад, репозиторій суспільних наук (SSOAR). Залежно від спрямованості установи, що розглядається, тексти гендерних досліджень можна знайти в репозиторіях установ, наприклад, у сховищі Лондонської школи економіки і політичних наук або сховищі Університету Гумбольдта в Берліні (в останньому – всього кілька текстів). Пошук між сховищами може здійснюватися, наприклад, через OAIster і BASE або на різних вебсторінках, присвячених оцифрованим ресурсам, таким як gdz і zvvd.

Щоб виправити цю незадовільну ситуацію і зробити результати гендерних досліджень доступними на довгостроковій основі, проєкт «Відкрита гендерна платформа» розвиває інфраструктуру публікацій, яка робить наукові публікації з гендерних досліджень вільно доступними й придатними для використання. Призначення платформи – забезпечити загальний відкритий доступ у сфері гендерних досліджень і запропонувати послуги з усього спектра публікаційних питань. Сюди також входить діалог про різномірні структури придбання й поширення знань у галузі міждисциплінарних досліджень, а також про можливість доступу й винятки у відкритих форматах публікації.

Пошук літератури з гендерних досліджень

Оскільки на сьогодні є мало проєктів ВД у сфері гендерних досліджень, німецькі фахівці роблять посилання на бази даних, колекції текстів та інформаційні пропозиції, які містять або перераховують електронні публікації (деякі з яких мають закритий доступ). Крім журналів, які можуть використовуватися безкоштовно, і журналів, які можуть використовуватися безкоштовно, але тільки за наявності обмежень, це стосується,

зокрема, баз даних і архівів. У зв'язку з документуванням історії жіночої інтелектуальності і (повторним) відкриттям жінок-авторів і художників архівні фонди та загальнодоступні тексти стають доступними в Інтернеті, а бази даних створюються як у німецькомовній сфері, так і в англосаксонських країнах. Вони забезпечують кращий доступ і кращий огляд. Це такі ресурси:

- «Фонд Архів німецького жіночого руху»;
- Datenbank Schriftstellerinnen in Deutschland 1945 ff. (база даних жінок-авторів у Німеччині, 1945 і далі);
- «Національний жіночий історичний проєкт»;
- «Софі» – електронна бібліотека творів німецькомовних жінок.

Крім того, є бази даних жіночих досліджень, гендерних досліджень і побудови феміністської теорії, а також портали, які пропонують кращий доступ до відповідних бібліотечних фондів та нових публікацій. Вони містять, наприклад:

- KVINNSAM база – Universität Гетеборг;
- сайт Теорії Феміністок «Гендер Інн»;
- Genderbibliothek oder Informations- und Dokumentationsstelle (IuD) (Гендерна бібліотека або Відділ інформації та документації) Центру трансдисциплінарних гендерних досліджень (ZtG) при Університеті Гумбольдта в Берліні.

Тож від впровадження платформи ВД найбільшу користь отримують дослідники в країнах, бібліотеки яких не підписані на наукові журнали, адже через дорожнечу більшість бібліотек не може собі дозволити передплатити всі наукові журнали.

Таким чином, відкритий доступ розширює коло знань і коло споживачів цих знань. Читачі – будь-хто – науковці, студенти, політики, громадські діячі або просто зацікавлені громадяни можуть отримати вільний доступ до знань сфери *womens studies*. Для України, держави яка не так давно стала приділяти увагу гендерним питанням, такий досвід дуже важливий, оскільки висвітлення ключових питань гендерних досліджень, місця жінок у суспільстві, політики уряду щодо поліпшення та розширення прав і можливостей жінок, а також інформація про діяльність міжнародних і неурядових організацій у сфері розширення прав і можливостей жінок дуже актуальна. Привернення уваги суспільства до такої інформації сприяє усвідомленню громадянами прав і можливостей жінок, вчить жінок користуватися своїми правами, підвищує ефективність їхньої участі в суспільно-економічному і політичному житті і, як наслідок, сприяє значному поліпшенню їхнього соціально-економічного становища.

Список бібліографічних посилань

1. Вихрева Г. М., Федотова О. П. Журнальный фонд крупной библиотеки: проблемы качества формирования (на примере ГПНТБ СО РАН). *Макушинские чтения*. 2006. № 7. С. 299–305. URL: <http://www.rba.ru/content/activities/section/12/mag/mag09/8.pdf>.

2. The site of the Open Access. Retrieved from. URL: <https://open-access.net/en/information-on-open-access/what-is-open-access>.

References

1. Vikhreva, G., Fedotova, O. (2006). Zhurnalnyi fond krupnoi biblioteki: problemy kachestva formirovaniia (na primere GPNTB SO RAN) [Magazine fund of a large library: problems of quality of formation (case of SPSL SB RAS)] *Makushinskie chteniia – Makushin Readings*, no. 7, pp. 299–305 [in Russian].

2. The site of the Open Access. Retrieved from <https://open-access.net/en/information-on-open-access/what-is-open-access> [in English].

Стаття надійшла до редакції 04.01.2020.

Lina Cherniavska,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: linaa2014@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7703-540X>

Open Access Practices for Womens Studies Resources in Libraries (Case of German Libraries)

The article covers issues of access, use, classification of research collections in Womens studies in German libraries' journal funds. Attention is drawn to the importance of using scientific journals in terms of the relevance and promptness of obtaining information. The positive practice of creating an open access information platform open-access.net is analyzed. The platform provides free and unrestricted online access to scientific information while access to the content of many academic journals is difficult and expensive. German experts gain extensive experience how to use open-source databases, text collections and information suggestions that contain or list electronic publications within the platform. Researchers in countries where libraries are not subscribed to scientific journals benefit the most from the introduction of the open access platform, because, due to the high cost, most libraries cannot afford to subscribe to all

scientific journals. This practice greatly expands the range of knowledge and consumers of this knowledge. The reader – anyone – scientists, students, politicians, public figures or just interested citizens can get free access to knowledge in the field of Womens Studies. For Ukraine, a country that has recently begun to pay attention to gender issues, such experience is very important, as it covers key issues of gender research, the place of women in society, government policies on improving and empowering women, as well as information on international and non-governmental activities. women's empowerment organizations is very relevant. Attracting public attention to such information promotes citizens' awareness of women's rights and opportunities, teaches women to exercise their rights, increases their participation in socio-economic and political life and, as a consequence, significantly improves their socio-economic status.

Keywords: gender, library, information and communication activities of libraries, library information resources, scientific libraries, library databases, open access, journal fund, information society.